

Povodom

Atif Kujundžić:
Povodom petnaestog broja
Časopisa Gračanički glasnik i
Pregleda biobibliografskih podataka
zastupljenih autora

Zlatko Dukić:
Buldožer strategija i be-ha realnost

Atif KUJUNDŽIĆ

Povodom petnaestog broja Časopisa Gračanički glasnik i Pregleda biobibliografskih podataka zastupljenih autora

**MARKING THE FIFTEENTH
 ISSUE OF THE MAGAZINE
 "GRAČANIČKI GLASNIK"
 AND THE SURVEY OF
 BIBLIOGRAPHIC DATA OF
 AUTHORS**

I majući u vidu Pregled biobibliografskih podataka o autorima koje njihovim radovima okuplja u petnaest brojeva Časopis za kulturnu historiju GRAČANIČKI GLASNIK, ne možemo se oteti snažnom dojmu kako se događa nešto uistinu značajno i drugačije nego što smo svikli gledati u našem skromnom kulturnom prostoru, iskustvu i optici. Baštineći svekoliko kulturno djelanje, više smo nego li svjesni kako je pojavljivanje i opstajanje ma kako zamišljenih i koncipiranih časopisa, ustvari, kruna ukupnih potencijala i mogućnosti jednoga miljea u vremenu, ono najbolje i najviše što prostor i ljudi uopće mogu.

Pa se prisjećamo kako su teško opstajali i tavorili časopisi koji su pokretani u različitim vremenima koja i danas mnogi smatraju sretnijim. I, kako opstaje časopis iza kojega je stao tek Jedan Čovjek: Omer Hamzić, kao vakif s punom sviješću kako je kulturno djelanje najbolji vakuf koji može napraviti. Osim svega, Časopis je koncipiran kao časopis za kulturnu historiju, što se mnogima čini/lo ili apsurd-

nim, ili *stranim* i *dalekim*. Samo istinski znalci imaju predstavu kako je ta *daljina* u nama samima na pravom i najbližem mjestu.

Tih, do sada ispisanih, cca dvije hiljade strana Časopisa **GRAČANIČKI GLASNIK**, oko dvije stotine autora i saradnika u različitim vidovima okupljenih oko Časopisa, tih oko 300 objavljenih bibliografskih jedinica u vremenu koje već gazi polovinu sedme godine postojanja, s kontinuitetom izlaženja časopisa dva puta godišnje, te uistinu pozitivan odjek izlaženja, izuzev jedne nesuvisle zađevice – kazuju i više nego li možemo procijeniti i to ne samo u ovome času.

Projekat Časopisa iz broja u broj nadrašta prvotnu zamisao i već svojim postignućem, smislom, sadržajem i arhitektonikom nadvisuje svoje graditelje i postavljene ciljeve. Sa samoga ruba zaborava otrgnute su i zauvijek sačuvane mnoge dragocjene kulturne i historijske činjenice koje su bile na *najboljem* putu da se zauvijek izgube. Mnogi, uistinu vrijedni ljudi, kojima je Časopis ukazao povjerenje i ustupio prostor, ugradili su se na najbolji način: imenom i djelom, rekli se na način koji smatraju djelatnim i stvarnim.

Potom, **GRAČANIČKI GLASNIK** postao je referentno mjesto za inicijaciju, tj. raspoznavanje i identificiranje najznačajnijih kulturno-povijesnih pitanja, promišljanja i ostvarenja, postao je prostor u kojem suvisla promišljanja i ideje mogu dobiti podršku,

pustiti korijen i krenuti u život. Pomenimo samo fondaciju **STARI GRAD SOKO**.

No, put do pojavljivanja časopisa **GRAČANIČKI GLASNIK**, kao put osvješćenja koji smo morali prijeći u nama samima, uistinu je težak i složen i u mnogim aspektima nepovezan i nejasan za oči koje se tek susreću s časopisom koji je povod nastajanju ovoga teksta.

* * *

U knjizi **BOSANSKI VJESNICI – počeci štampe kod bosanskih muslimana**, (ali i u Bosni i Hercegovini), dr. Minka Memija ustvrdit će:

Na kulturnom planu Bosna i Hercegovina u XIX stoljeće ulazi kao prostor obilježen dominacijom usmene kulture. Analfabetizam se iskazuje u procentu 82,90% za muškarce i 93% za žene. Ovaj procenat se odnosi na opismenjenost u latinici i ćirilici. Inače, gro muslimanskog stanovništva znao je arapski alfabet, a i Jevreji su bili u visokom procentu opismenjeni u hebrejskom pismu.¹

Ako želimo istini pogledati u oči, shvatit ćemo kako u proteklih dva stoljeća u kulturi i obrazovanju Bosne i Hercegovine jeste obavljen težak posao, i s obzrom na okolnosti učinjen veliki korak i napredak. To najbolje možemo uočiti na mjestu na kojem tako očigledno dio muslimanskog življa još uvijek vuče prtljag duhovne, usmene kulture², ne-

1 Dr. Minka Memija: **BOSANSKI VJESNICI, počeci štampe kod muslimana**, EL KALEM, Sa., 1996., str. 15.

2 Očito u jeziku bošnjačkoga naroda u bosanskom Podrinju, čiji govor sadržava grlene glasove koji se ne mogu zapisati, a koje je teško razumjeti i u kontekstu rečenice; **IZJAVE pro-**

pismenost opet uzima maha. Jezik, koji u posljednjem desetljeću nominiramo kao **bosanski**, još uvijek je u lingvističkom smislu i značenju tek *prvi jezik* sa svim nanosima duhovne/usmene kulture. Nauka o jeziku, opterećena ideološkim i političkim predrasudama i zahtjevima, čini nepromišljene poteze i tako sprječava izvođenje jezika u nivo tzv. *drugog jezika*, tj. u nivo standardiziranog jezika – koji prate gramatika, pravopis, rječnici i lingvistička istraživanja i stručni časopisi na osnovu kojih bi i s takvom poputbinom – bosanski jezik mogao biti i *drugi jezik*, ili: *službeni jezik*¹ u državi koju imenujemo Bosna i Hercegovina.

Dakle, nažalost, to što zovemo *bosanski jezik* uglavnom postoji kao idejni nivo u svijesti onih koji spram te materije imaju pozitivno određenje, pa ga u tolikoj mjeri i prakticiraju, inače ga svim sredstvima odriču, a ponajbolje pogreškama njegovih zagovornika. Osim svega, grubo neslaganje stručnjaka u prilazu standardizaciji bosanskoga jezika, u suštini odlaže svako očigledno moguće rješenje njegove stvarne pozicije.

* * *

Naravno, takvo opće stanje, osim geopolitičkom pozicijom, uslovljeno je i svekolikim duhovnim prtljagom, naprimjer: obrazovanjem koje je u Bosni i Hercegovini i do sredine XIX stoljeća imalo naglašeno konfesionalni karakter kod Bošnjaka, ali i kod Hrvata i Srba skoro u istoj mjeri. Kod Bošnjaka, sve je i kompliciranije, jer se kur'anski tekst na arap-

skom jeziku dodatno, kao *lingua i scripta sacra*, protivi prevođenju na druge jezike. Posebice je smatrano grijehom mehaničko multiplikiranje svetih i inače tekstova pisanih arapskim pismom. Tek u XVIII stoljeću, Mehmed II ukida ferman o kažnjavanju stampara..., pa islamizirani Mađar Ibrahim Muteferika 1727. godine otvara štampariju u Istanbulu.

A *Gutenbergova galaksija* krenula je od 1455. godine i, revolucionirajući javne komunikacije, Zapadnoj Evropi donijela svaku korist i prednost. No, sem pomenutih, progresu štampe na arapskom pismu i jeziku protiviti se i činjenica što arapski jezik i djela pisana na arapskom jeziku multiplikiraju *prepisi-vači* koji, staleški organizirani kao – *mudželiti*, štite svoju profesiju, kao što već svako čuva svoj hljeb. Dakle, u tome kao i u mnogo čemu drugom, tada kao i danas, Bosna je kontinuirano očita žrtva svekolikih sitnih i ličnih interesa. I ta priča ne samo da traje, nego se kao takva i nastavlja i ponavlja, a da tome, ne ne vidimo, nego i ne možemo naslutiti kraj.

Šta to u samoj suštini može značiti? Znači da su stvarni interesi Bosne i Hercegovine uvijek bili u drugom planu. Znači, i onda, kada su interesi Bosne i Hercegovine prolazili u prvi plan, kao kod franjevaca, koji su odbijali priključivanje Bosne i Hercegovine kao *unutarnje zemlje – terra interiori* – Hrvatskoj i Dalmaciji, kao u životu i djelu Ivana Frane Jukića, ili kao u pokretu za autonomiju 1831.–1832. godine, koji je predvodio Hussein-kapetan beg Gradašćević, itd. i tsl. – nisu imali neke, a posebice ne stvarne izgleda, sem

gnanika, uzimane 1992.–1996. godine u Komisiji za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Lukavac.

1 David Crystal: Enciklopedijski rječnik moderne lingvistike, NOLIT, Bgd., 1988., str. 110./111.

Rajmund Štilfrid: Homotova, Češka: Bosanski konjanici

da, eventualno, u odsustvu opće suglasnosti – ostanu zapamćeni kao lično pregnuće i žrtva. Puno efektniju ulogu u održavanju *status quo* imali su pohodi zatiranja bosanstva od vremena Batonskog ustanka ilirskih plemena – *Bel-lum batonianum* 6.–9. godine n.e.¹ radi definitivne uspostave rimske vlasti, pa do pohoda Omer-paše Latasa 1850.–1852. godine – nakon borbe bosanskog plemstva na čelu sa Husein-kapetanom begom Gradašćevićem za autonomiju Bosne, ili desetine drugih genocida prema Bošnjacima.

Možda će tek sasvim drugi ljudi i shvatiti i razumjeti u kojoj mjeri je Bosna i Hercegovina ne tek *pjesnički lijepa ideja*, već u samoj suštini projekat vrijedan svakog pozitivnog

nastojanja. Čini se da dio tih ljudi stasa uz projekat Časopisa za kulturnu historiju GRAČANIČKI GLASNIK. To bi moglo potisnuti neslaganja, ujednačiti zamaknuće kriterijuma, izdignuti stručno mišljenje, uvažiti kulturnocivilizacijsko biće Bosne i Hercegovine, a s distance i s elementarnom pronicljivošću pogledati ideološko i političko uplitanje s ciljem bizarnog i bezobzirnog, krajnje lično utilitarnog, koje uvijek unosi zbrku i nanosi velike štete zemlji i narodima. Nadamo se i kako je ovakav ili sličan pokušaj anticipacije drugačijeg odnosa prema kulturi, pa i medijima, već sadržan u želji i ličnom iskustvu najvećeg broja Bosanaca i kako ga nije potrebno šire elaborirati.

¹ Ivan Lovrenović: ABI IN I PAME NJE, kulturnohistorijski esej o Bosni, OSLOBOĐENJE, Sa., 1990., str. 166.

U već citiranoj knjizi, na strani 10., dr. Minka Memija kaže: *Ako izuzmemo Goraždansku štampariju, koja je trajala kratko dvadesetih godina XVI stoljeća i objavila četiri crkvene knjige, na prostoru današnje Bosne i Hercegovine nema štamparske djelatnosti do polovine XIX vijeka. Sve do tada traje era rukopisne knjige.* Ustvari, dolaskom Turaka, u Bosni i Hercegovini, posebice kod bošnjačkoga svijeta ustaljuju se arapsko pismo i tri orijentalna jezika: turski, arapski i perzijski. Uz turski, kao jezik zvanične komunikacije, u službenoj korespondenciji još dugo se zadržala ćirilica. Gazi Husrev-beg je i u XVI stoljeću imao *ćirilčnu kancelariju*, a takva kancelarija postojala je i na dvoru u Carigradu. Osim svega, u privatnoj prepisci i do kraja XIX stoljeća, kao pismo zadržale su se tzv. begovska *ćirilica* i *bosančica*. Mreža mekteba i medresa opismenjava bošnjački živalj arapskim pismom, koje kao *arebica* ispisuje i jednu cijelu književnost koju nazivamo *alhamijado*. Naravno, ovakvi oblici opismenjavanja, administrativnog komuniciranja i književnog djelovanja – uslovljeni su nužnošću pozicije Bosne i Hercegovine, ali su svojom autarhičnošću i zatvorenošću i samodovoljnošću bili i ostali prepreka otvorenijim i progresivnijim mogućnostima komunikacije sa okruženjem.

Zato, svako nastavlja raditi za sebe. Bosanci počinju prije štampati u Turskoj nego li u Bosni. **Tarih-i Bosna** (Historija Bosne) Omera Novljanina, štampana je na turskom jeziku u Istanbulu 1741. godine pod naslovom *Ahval-i gazawat der Divar-i Bosna*. No, izdavačko djelovanje Bosanaca u inozemstvu ostalo je i do danas neistraženo. Ali je, uopće uzevši, na tom putu uvijek tragove ostavljalo naročito naglašeno lično pregnuće, nastojanje poje-

dinaca. Bezuspješnim je ostalo nastojanje bosanskog namjesnika Omer-paše Latasa u pravcu osnivanja štamparije. Nije bio uspješni ni fra Andrija Kujundžić, koji je to pokušao i kod Porte, a posredstvom tadašnjeg namjesnika Huršid-paše. Štampariju za katoličko stanovništvo i svećenstvo tražio je i Ivan Frano Jukić u čuvenoj promemoriji *Želje i molbe kristjanah u Bosni i Hercegovini koje ponizno prikazuju njegovom carskom veličanstvu sretnovladajućem sultanu Abdul Medžidu*, iz 1850. godine. No izvan Bosne, naročito u Istanbulu, Bosanci su agilni izdavači: Sarajlija Muharem Smajiš, npr. Ili, Hadži Muharrem efendija Bošnjak koji 1887./8. godine štampa **Rajske bašče o načelima vjerovanja** Hasana Kafije Pruščaka, ali koji kao izdavač djeluje od 1867. do 1892., tj. dvadesetpet godina. Po svemu sudeći, dosta je objavio i Ali efendija Cepić, o kojem se znaju samo podaci koji su ostali odštampani u knjigama koje je izdavao. No, pomenimo, kako kroz sve to vrijeme visokim sjajem svijetli *najznačajnija bosansko-hercegovačka medresa, ostavina Gazi Husrev-bega iz 1537. godine, koja je po svom programu i trajanju značila zapravo jedan mali univerzitet sličan europskima toga vremena. Svršenici medresa predstavljali su intelektualni i upravni sloj muslimanskog življa* – kaže dr. Minka Memija u citiranom djelu, str.16. Dalje, autorica kazuje da *u isto vrijeme u Bosni i Hercegovini postoji preko hiljadu mekteba koji nisu u osjetnijoj mjeri unapređivali obrazovni nivo stanovništva, jer su udžbenici bili vijekovima isti, neprilagođeni mogućnostima učenika – na turskom i arapskom jeziku i rezultati su bili slabi. Ali, medrese, srednje i više škole imaju raznovrstan program koji pored vjerskih uključuje i druge predmete – književnost, retoriku, šerijatsko pravo, matematiku...*

Stvaranje i izgrađivanje školske mreže dobija snažnije impulse u XIX stoljeću u formi otvaranja svjetovnih škola. Prva je otvorena u Tolisi, kod Gradačca, 1823. godine. To je značilo prodiranje modernijeg sistema obrazovanja po ugledu na obrazovne sisteme u Srbiji i Hrvatskoj, a u muslimanskim pod utjecajem promjena u osmanskoj administraciji. Impulse osuvremenjivanju školstva daju i Vučkova reforma književnog jezika na fonetskoj bazi i osnovi narodnog govora što demokratiizira pisanu riječ. Zatim, tu je Gajeva reforma latinice koja iz pisma isključuje znakove koji su predstavljali veliku smetnju za njezinu masovniju upotrebu. Dolazi i Hatišerif od Gulhane koji *svima bez razlike otvara vrata građanskih i vojničkih škola, a obćina imade vlast podizati škole i nauke, umjetnost i zanate*. Tome idu na ruku i društvenoekonomski procesi jaćanja trgovaćkog i građanskog staleža koji su vitalno zainteresirani za obrazovanje, kao i prvi pokušaj osmanske uprave da obrazovanje tretira kao državnu obavezu: Zakonom za obćtu prosvjetu iz 1869. godine koji predviđa obavezno školovanje za mušku djecu od 7 do 11 godina, a za žensku od 6 do 10 godina, te u ravnopravan položaj dovodi latinićno i ćirilicćno pismo i otvaranje svjetovnih i monokonfesionalnih škola.

Ćetrdesetih godina XIX stoljeća otvaraju se prve pućke škole u Duvnu, Posušju, Ljubuškom, Fojnici, Kreševu, Livnu, Varcaru, Širokom Brijegu, Travniku. U varcarskoj školi jedno vrijeme predavao je Ivan Frano Jukić i u njoj je pored katolićke, mućke i ženske, bilo i *rištjanske 17 dietce*. To je i bila prva multikonfesionalna škola u Bosni i Hercegovini. Prva katolićka realka poćela je rad u Sarajevu 1864. godine. Hrvatske pućke i druge škole dobijaju i materijalnu pomoć od Austrije, a udžbenićkom literarturom snabdijevaju se iz Hrvatske, Dalmacije,

Ugarske. *Obrazovanje hrvatske ženske djece poćinje 1871. godine, kada su u Sarajevu sestre Druźbe sv. Vinka, došavši iz Zagreba, osnovale žensku školu. Godinu kasnije, slične škole rade u Mostaru, Docu, Derventi, Banjoj Luci i Livnu. Do kraja osmanskog perioda, do 1878. godine, u Bosni i Hercegovini djeluje 26 hrvatskih škola, a kroz cijelo stoljeće nastavlja se školovanje franjevacu u Hrvatskoj, Ugarskoj, Italiji.*

Srpske škole podržavaju trgovci i imućniji graćani, ali i vlada Srbije. Od sredine XIX. stoljeća vlada Srbije redovno izdvaja sredstva za škole i pomaganje siromašnih ućenika te šalje udžbenike. Na isti naćin se prema srpskim školama i crkvama – slanjem pomoći – odnosi i Rusija. Osim široke mreže osnovnih škola, 1866. godine u Banja Luci, Vaso Pelagić osniva bogosloviju, prvu školu ovoga tipa u Bosni i Hercegovini. Prvu žensku školu osniva Srpsko-pravoslavna općština u Sarajevu 1854. godine, a Staka Skenderova ustanovljava žensku školu, koju su pohaćdale i muslimanske i jevrejske ućenice. Nešto kasnije, dolazi Engleskinja mis Adelina Irbi i otvara ženski zavod.

Od sredine XIX stoljeća i muslimansko školstvo napušta tradicionalne tokove. Prekretnica se dogaća otvaranjem ruźdija, niźih srednjih škola, inaće prvih državnih svjetovnih ustanova. Bile su otvorene za sve konfesije i bile su prve škole u Bosni i Hercegovini u kojima je bilo zabranjeno fizićko kaźnjavanje ućenika. Već 1878. godine u Bosni i Hercegovini djelovalo je 25 škola ovoga tipa. Od 1878. godine broj škola ovoga tipa se povećava, ali se otvaraju i škole za ćinovnićka zvanja – *sabah mektebi*. Otvaraju se ućiteljska, popravilište i javna radionica za obrazovanje siromašne djece. Tada se već kreće i s uvoćenjem srpsko-hrvatskog jezika i domaćih udžbenika... Bilo je to vrijeme kada je Bosna i

Hercegovina imala 1.777.500 stanovnika i to pretežno seoskoga življa... Sarajevo broji oko 60.000 žitelja, u njemu djeluje šest konzulata: njemački, francuski, talijanski, ruski, austrijski, ugarski – koji pažljivo prate zbivanja u Bosni, jer su vitalno zainteresirani za svoje interese u njoj.¹

Književni život je najvećma odraz ukupnosti predočene slike. Konfesionalizam je primarni okvir realnog života. Prisutni su polialfabetizam i višejezičnost, iako se sve manje djela javlja na arapskom, turskom, perzijskom, latinskom i talijanskom jeziku, ali se javlja i ideja sekularizma kao svijest o do tada presudnom utjecaju i determiniranosti konfesionalnim okvirom. Utjecaji evropskog racionalizma i prosvjetiteljstva, romantizma, utjecaji nacionalnih i socijalnopolitičkih gibanja u južnoslavenskim zemljama prisutni su i u samoj Bosni i Hercegovini. Vrlo snažan utjecaj imaju programi ilirskog pokreta u Hrvatskoj i Vukova akcija u Srbiji. Ovi utjecaji, ustvari, inkorporiraju Bosnu i Hercegovinu u južnoslavenski prostor.

Očigledno, XIX stoljeće složenim mehanizmima utjecaja i impulsa intenzivira kulturnoobrazovne procese i donosi promjene. Osnivaju se štamparije, pokreću glasila, štampaju udžbenici. Prednjače franjevci visokom svijesću i inzistiranjem na otvaranju štamparija. Franjevački provincijal fra Andrija Kujundžić obraća se Huršid-paši već 1853. godine. Huršid-paša se dobrohotno odnosi spram ovoga zahtjeva, ali ga Porta ne odobrava. Zahtjev je zanoavljen 1857. godine i još jedanput ostao bezuspješan.

Zakonom iz 1865. godine provincije Carstva se uređuju kao vilajeti – najveće teritorijalno-upravne jedinice, a taj zakon predviđa i da se u centralnom mjestu svakoga vilajeta osnuje štamparija i pokrene zvanični list... U odsustvu tipografa, Topal Osman-paša poziva iz Zemuna štampara Ignjata Soprona da u Sarajevu pokrene tiskaru. Tako kreće i zvanični list *Bosna* i po štamparovoju inicijativi *Bosanski vjestnik*. Štamparija u Sarajevu počela je rad 1866. godine.

Druga hercegovačka štamparija osnovana je 1876. godine, kada je Hercegovina upravno i administrativno odvojena od Bosne u zaseban vilajet. Štamparija radi u Mostaru i pokreće list *Neretva*. Direktan povod bio je hercegovački ustanak 1875.–1878. godine. No, sve je trajalo nepunu godinu, i Hercegovina je ponovo povezana s Bosnom.

Po svemu, pojava štampe u Bosni i Hercegovini najveći značaj ima upravo za muslimane, jer je očito da su Srbi i Hrvati bili već sasvim dobro naslonjeni na svoja zaleđa: Srbiju i Hrvatsku, a tako i na manje očigledne, ali prisutne oslonce. Štampa djeluje integrativno na planu stvaranja početaka *zajedničke spisateljske prakse na jednom jeziku* koja više nikad neće prestati. To otvara sasvim nove procese u obrazovanju i kulturnom životu. Prvo bosanskohercegovačko glasilo je *Bosanski prijatelj*, iako nije štampano u Bosni i Hercegovini. Slijede još četiri lista: *Bosanski vjestnik*, *Bosna*, *Sarajevski cvjetnik* *Gulseni sary* i *Neretva*.

Za ovaj trenutak možda je interesantno zapaziti kako je Osmanska imperija dovodila u vezu administrativno upravnu organizaciju

1 Dr. Minka Memija: BOSANSKI VJESNICI, Počeci štampe kod muslimana, EL KALEM, Sa., 1966., strane 12.–25.

Kurzon. Kovači u Sarajevu

Carstva i pokretanje rada štamparija! Provincija postaje *vilajet*, a vilajet dobija štampariju, koju u ranijim okolnostima Porta nije nikako htjela odobriti! Porta je, dakle, jasno vidjela, dobro znala sve o snazi pisane riječi i kao snagu koju ne može u cijelosti nadzirati, smatrala ju je opasnom po sebe i svoju poziciju! *Spojatom štampe*, veli Maršal Mekluan, *odmah je uslijedilo otkriće narodnog jezika kao razglasnog sistema*. Kako da ne! Štampa se pojavljuje kao mogućnost javnog susretanja svih nacionalno-konfesionalnih grupa i kao mogućnost njihovoga izražavanja na svome jeziku i pismu – što Bošnjaci ranije nisu ni imali priliku – da parafraziramo riječi dr. Minke Memije u već citiranoj knjizi.

Svakako, to i jeste razlog da je svaka pisana riječ dočekivana s pažnjom i nerijetko s podozrenjem. Bosanski franjevci su objavljivali izvan Bosne još od petnaestog stoljeća. Juraj Dragišić je prvi objavio svojih šest knjiga vjerske pro-

pedeutike, šematizama i udžbenika, a prvi časopis, sredinom XIX stoljeća, pod nazivom *Bosanski prijavitelj*, pokreće, ispisiuje i uređuje Ivan Frano Jukić (Banja Luka 1818. – Beč, 1857.).

Dakle, tih cca 150 godina, koje imamo iza sebe od početka priče koju smo ispričali, kazuju nam kako smo dužni najodgovornije procjenjivati i uvažavati svaki pisani trag. Neophodno je imati svijest o tome kako je sve to i takvo vrijeme u najvećoj mjeri anticipiralo nas kao ljude i događaje, ali i Časopis za kulturnu historiju **GRAČANIČKI GLASNIK**, čijih sedam i po godina opstajanja i djelovanja postaju paradigma novog i drugačijeg vremena čiji je on *glasnik* ili najavitelj. Radovi i ostvarenja koja afirmira **GRAČANIČKI GLASNIK** rasprostiru pozitivne energetske silnice u svim smjerovima, čineći jasnijom prošlost i izvjesnijom budućnost. Obasjanja niveliraju vrijednosti i uklanjaju sumnjičavost neznanja. Dignitet stručnog, naučnog i provjerenog rasterećuju život od dugih napregnutosti i međusobnog nepovjerenja.

Krug autora – saradnika Časopisa za kulturnu historiju **GRAČANIČKI GLASNIK** najočiglednije dokazuje njegov svekoliki smisao i značaj. Riječ je o ljudima koji su shvatili, koji razumiju i vjeruju u svoju mogućnost i priliku koju **GRAČANIČKI GLASNIK** posreduje. Oni su svoj dignitet izgradili i velikodušno ga prenose na Časopis.

Poželimo da **GRAČANIČKI GLASNIK** dugo i svijetleći traje.

Napomena: Osim na označenim, i na nekoliko neoznačenih mjesta slobodnije sam interpretirao navode u tekstu citirane knjige dr.